

УДК 330.131.7:334(477)

І. О. Доценко

Хмельницький національний університет

МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ОЦІНКИ РИЗИКІВ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК СКЛАДОВОЇ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВА

Розглянуто проблеми визначення підприємницьких ризиків як економічної категорії, проаналізовано кількісні та якісні методи визначення оцінювання ризиків, які дозволяють прогнозувати стан економічної безпеки підприємства, наведено їхні переваги та недоліки.

Ключові слова: поняття ризику, аналіз, економічна безпека підприємства, якісні методи оцінювання ризику, кількісні методи оцінювання ризику.

Рассмотрены проблемы определения предпринимательских рисков как экономической категории, проанализированы количественные и качественные методы определения оценивания рисков, позволяющие прогнозировать состояние экономической безопасности предприятия, приведены их преимущества и недостатки.

Ключевые слова: понятие риска, анализ, экономическая безопасность предприятия, качественные методы оценивания риска, количественные методы оценивания риска.

The problems of enterprise risks determination as an economic category are considered in the article, quantitative and qualitative methods of risk determination and evaluation that allow forecasting the state of economic security of enterprise are analyzed, their advantages and failings are resulted.

Key words: risk concept, analysis, economic security of enterprise, qualitative methods of risk evaluation, quantitative methods of risk evaluation.

Практичну діяльність різних організацій можуть супроводжувати різноманітні види ризиків: комерційні, фінансові, інформаційні, інвестиційні, екологічні та ін. Варіанти класифікації видів ризиків, або як їх ще називають, системи ризиків, які існують зараз, дозволяють вибрати відповідні стратегії управління ризиками, тим самим підвищивши безпеку організації як системи. Проте кожна з відомих стратегій управління ризиками, як правило, забезпечує максимальний ефект тільки за одним конкретним видом ризику, що викликає необхідність комплексного застосування всіх стратегій або їх використання різною мірою в поєднаннях, а також зміни управлінської поведінки в цій ситуації.

Такі основні напрями підвищення безпеки організації як системи вимагають від неї певних витрат на наукове і методичне забезпечення. У свою чергу, зміна управлінської поведінки передбачає оцінку «особистої прийнятності» ризикової ситуації для конкретного керівника і можливості визначення ним ступеня ризику.

Ризиками можна керувати, використовуючи різні заходи, що дають змогу до певної міри прогнозувати настання ризикової події та знижувати ступінь ризику.

У безпеці підприємств ризики мають теоретичне та практичне значення як складова системи управління. Розвиток ринкових відносин значно посилює невизначеність та невпевненість в отриманні очікуваного кінцевого результату, а отже, у такому випадку ризики зростають. Виникає необхідність застосування відповідних методів оцінки та мінімізації можливих втрат при різних видах діяльності підприємств.

Про потребу дослідження управління економічною безпекою підприємств наголошується у працях таких вчених як О. В. Арєф'єва, В. О. Василенко, А. М. Гаврилюк, О. Грунин, М. П. Войнаренко. Так, польський дослідник Т. Ханаусек, застосовуючи поняття «наука про управління безпекою», підкреслює, «якщо існує можливість (принаймні теоретична) мінімізації або елімінації загрози за допомогою

цільових, регулярних людських впливів, то управління безпекою ... можливе і потрібне». Отже, якщо таке управління можливе, то воно має свою теоретичну базу, тобто мусить існувати і розвиватися наука про управління безпекою підприємства [1, с. 81].

Усе вищевикладене свідчить про необхідність поглибленого вивчення теоретичних основ управління ризиками в системі економічної безпеки підприємства та можливості їх оцінки при різних видах ризиків.

Більшість сучасних вітчизняних і зарубіжних науковців розглядають дві групи методів оцінки підприємницького ризику: кількісні чи об'єктивні (математичні, статистичні та ймовірнісні, аналітичні) та якісні чи суб'єктивні (моделювання, оптимізація та теорія гри, методи стохастичного програмування, аналогів) [2–6].

Інші подають перелік методів лише в загальному вигляді і розглядають окремі з них: статистичний, експертний, розрахунково-аналітичний [3; 7; 8].

Якісний аналіз ризику є чи не найскладнішим в економічній ризикології. Він потребує ґрунтовних знань як теорії економіки, бізнесу, фінансів, так і низки спеціальних предметів, необхідних для підготовки конкурентоздатного на ринку праці фахівця певного напрямку. Необхідна також наявність певного практичного досвіду в обраній сфері економічної діяльності. Під час якісного аналізу ризику виявляють джерела та причини виникнення ризику. Головним завданням якісної оцінки є визначення можливих видів ризиків, а також факторів, що впливають на рівень ризиків при здійснюванні визначеного виду діяльності. На цьому етапі важливе значення має виявлення всіх можливих обставин і детальний опис усіх можливих ризиків. Це означає, що в результаті необхідно отримати чітке уявлення про всі можливі ризики, виявлені потенційні зони ризику, а також негативні наслідки або додаткові вигоди, що можуть виникнути в результаті реалізації певного рішення. Цей аналіз здійснюється в кількох основних напрямках. Перший напрям передбачає порівняння очікуваних позитивних результатів (доходів) вибору конкретного напрямку підприємницької діяльності з можливими наслідками (втратами, збитками), серед яких виокремлюють: фінансові, матеріальні, часові, соціальні, реалізаційні, екологічні і морально-психологічні. Їх порівнюють з імовірними результатами, які одержить підприємство при розвитку певного напрямку діяльності.

За другого напрямку визначають вплив рішень, прийнятих менеджерами підприємства на етапі розроблення стратегії, на інтереси й поведінку інших суб'єктів підприємницької діяльності, оскільки вони функціонують не відокремлено, а є елементами ринку. Протягом цього етапу аналізу також визначають тих суб'єктів, яким виникнення певного виду ризику буде вигідне.

Засобами якісного аналізу потрібно виявити негативні наслідки ризику в усіх сферах діяльності підприємства. Так, ризик пожежі може вплинути на сфери технологічного процесу, виробничо-господарської, фінансово-економічної та соціальної діяльності, це відбуватиметься в певній послідовності [9, с. 209].

Аналіз ризиків дає змогу простежити не лише їх розвиток та сфери поширення, а й негативні наслідки кумуляції ризиків, тобто взаємного їх впливу і нагромадження. Для цього необхідно залучати найрізноманітніші джерела інформації та використовувати найдосконаліші методи кваліфікаційного аналізу ризиків.

Важливу роль в аналізі ризику відіграє інформаційне забезпечення. Воно є не лише джерелом даних, а й засобом зниження ризику. Однак іноді доцільніше опе-

рувати неповною інформацією, ніж витратити надто великі кошти на отримання повної і вичерпної. Обмеженість потужностей або відсутність засобів для оброблення інформації, неточність внаслідок застосування наближених методів оцінки даних негативно позначаються на визначенні ризиків.

Потрібно зазначити, що якісний аналіз ризиків припускає також кількісний його результат, тобто процес проведення якісного аналізу повинен включати не тільки опис конкретних видів ризиків даного проекту, виявлення можливих причин їх виникнення, аналізу передбачуваних наслідків їх реалізації і пропозицій щодо мінімізації виявлених ризиків, але й вартісну оцінку можливих збитків та всіх заходів, що будуть мінімізувати ризики даного проекту.

Ключовим моментом при якісному аналізі оцінки ризику є визначення його рівня, а саме допустимої межі для фірми. Рівень ризику – це оцінка співвідношення масштабу очікуваних втрат до обсягу майна підприємства, а також ймовірності настання цих втрат. При здійсненні оцінки рівня ризику будь-яким методом вихідним параметром є мінливість наслідків конкретного рішення. Мінливість – це кількість коливань, які трапляються в ряді значень при відхиленні їх від характерної середньої величини. Основний постулат рівня ризику: чим вища мінливість, тим більший рівень ризику. Якісна оцінка покликана визначити можливі види ризику, чинники, які впливають на його рівень при здійсненні певної підприємницької діяльності. Якісний аналіз включає також методологічний підхід до кількісної оцінки допустимого рівня ризику. Остаточне рішення може бути прийняте лише при комплексній його оцінці [10, с. 162].

Так, А. О. Старостіна, В. А. Кравченко [7, с. 46] пропонують при якісній оцінці рівня ризику оцінювати можливі наслідки подій та відповідну ймовірність того, що ці події відбудуться (табл. 1).

В економічній літературі з питань управління ризиком зазначається, що якісний аналіз передує кількісному, тобто результати, отримані на етапі виявлення ризику, є вихідною інформацією для здійснення кількісного аналізу. Водночас, як зазначає М. В. Хохлов [11], ці етапи не завжди можливо розділити на самостійні частини. Аналіз може здійснюватися у двох напрямках: якщо наявні втрати, то здійснюється з'ясування причин, в іншому випадку – на основі аналізу системи виявляються ризики й можливі наслідки.

Метою кількісного аналізу є отримання числового вираження окремих ризиків із визначенням характеристик ймовірності та можливих втрат. Для цього формується набір сценаріїв і можуть бути побудовані для окремих ризиків функції розподілу ймовірності настання втрат залежно від їх розмірів.

У процесі визначення рівня ризику необхідно враховувати, що він може змінюватися залежно від обраного методу оцінки. Умовою застосування більшості з них є достатність ресурсів, зокрема грошових, інформації, часу тощо.

Кількісні методи передбачають оцінку ризику в абсолютному й відносному вираженні. В абсолютному вираженні ризик вимірюють іменованими величинами – частотою чи розмірами можливих збитків у грошовому еквіваленті. У відносному вираженні ризик вимірюють різними безрозмірними показниками, що є відношенням двох чи декількох іменованих величин.

Для практичного застосування рекомендують використовувати кілька видів оцінки ризикованої ситуації з вибором найбільш прийняттого варіанту.

Методи кількісної оцінки є до певної міри уніфікованими, проте за їх допомогою не завжди можна оцінити будь-який вид ризику в усіх можливих господарських ситуаціях (браку часу, інформації, кваліфікації). Існують види ризиків, які вимагають принципово індивідуального підходу до їх оцінки, також наявні комплексні ризики, опосередковані відразу кількома різновидами ризиків. Саме тому поряд із універсальними використовують специфічні методи оцінки економічного ризику.

Таблиця 1. Характеристика методів якісної оцінки рівня ризику

Методи якісної оцінки ризику	Ступінь рівня ризику	Сутність	Переваги методу	Недоліки методу
Аналіз наслідків	Високий, помірний, слабкий	Досліджується фінансовий стан організації та вплив на її життєздатність загрозових факторів	Простота розрахунку	Наслідки варіюються в широких межах чи сама подія відбувається кілька разів протягом певного проміжку часу
Аналіз імовірності (стосовно збитку)	Високий, помірний, низький	Аналізується ймовірність настання події у відсотковому значенні протягом певного періоду часу	Можливість виявлення головних ризиків, що впливають на функціонування підприємства	Значний фактор часу (від одного до десяти років), не враховуються заходи, які компанія може взяти для того, щоб знизити цю ймовірність
Аналіз імовірності (стосовно сприятливих можливостей)	Високий, помірний, низький	Досліджується ймовірність настання події у відсотковому значенні протягом певного періоду часу при врахуванні шляхів нейтралізації	Врахування можливих заходів для уникнення ризику чи зниження його ймовірності	Подію важко контролювати через низку зовнішніх факторів, що впливають на ризик
Експертний метод	Катастрофічний, критичний, допустимий, малий, мінімальний	Базуються на опитуванні кваліфікованих спеціалістів із наступною статистико-математичною обробкою результатів цього опитування	Простота розрахунків, можливість оцінки ризиків, що не піддаються аналізу іншими методами	Суб'єктивний характер

Найбільш розповсюдженими і універсальними є такі методи: експертних оцінок; статистичний; аналітичний; побудова дерева рішень; використання аналогій; нормативний та рейтинговий.

Для наочності подамо в табл. 2 характеристику основних методів якісної та кількісної оцінки ризиків підприємства.

Таким чином, розглянувши основні методи кількісної оцінки ризиків, можна відзначити, що використання кожного з них має свої переваги та недоліки. Одні методи (статистичний, метод аналогій) потребують використання значного масиву

інформації та разом з тим не враховують фактор часу; інші (аналітичний та метод доцільності витрат) – недостатньо розроблені для використання у вітчизняних умовах.

Таблиця 2. Характеристика методів кількісної оцінки ризиків

Методи кількісної оцінки ризику	Сутність	Переваги методу	Недоліки методу
Статистичний	Базується на теорії ймовірності розподілу випадкових величин	Найбільш повна та достовірна інформація про рівень ризиків	Складність розрахунку, наявність достатньо великого обсягу статистичної інформації
Аналітичний	Використовуються такі показники як період окупності, норма прибутковості, індекс рентабельності. Порівнюючи значення перерахованих показників альтернативних проектів, визначають їхній ступінь ризику	Можливість виявлення головних ризиків, що впливають на функціонування підприємства та пошук шляхів зниження їх впливу	Метод недостатньо розроблений для підприємницької діяльності, складність розрахунку
Метод доцільності витрат	Витрати за конкретним напрямом не мають однакового ступеня ризику. Стан із кожним напрямом витрат розподіляється на зони загальних втрат, де конкретні втрати не досягають меж установленого ступеня ризику	Пошук ризиків через порівняння витрат, простота в розрахунках	Не враховується вплив окремих ризиків
Метод аналогів	Базується на порівнянні з аналогічними багаторазово здійсненими операціями	Використання досвіду попередників	Неврахування фактору часу, необхідність повної та достовірної інформації
Рейтинговий метод	На основі звітності розраховуються основні фінансові показники та робиться їх ранжування за певною шкалою	Можливість обробки широкого масиву інформації, отриманий результат можна одразу порівняти з еталоном, простота розрахунків	Можливість неправильного вибору еталону
Метод дерева рішень	У процесі підготовки рішення виділяються різні його варіанти, що можуть бути прийняті, а також для кожного варіанту – ситуації, які можуть наступити	Пошук можливих сценаріїв розвитку подій, наочність	Можливість неправильного вибору сценарію розвитку подій, необхідність повної та достовірної інформації
Нормативний метод	Базується на використанні системи фінансових коефіцієнтів (ліквідності, автономії, покриття та ін.)	Легкість розрахунків, максимальна точність у розрахунках	Не дає можливості врахувати всю індивідуальність конкретної ситуації

Ефективність експертного методу залежить від досвіду експертів, а рейтингового – від правильного вибору бази для порівняння. Однак, це не означає, що потрібно відмовитися від кількісного аналізу ризику. Для підвищення його ефективності потрібне комплексне застосування методів кількісної оцінки. Це дасть змогу перевірити та доповнити дані, отримані за допомогою одного методу, результатами іншого.

Висновки. Отже, подолання несприятливих тенденцій можливе за умови застосування на підприємствах сучасних підходів до управління з обов'язковим урахуванням чинників, які спричиняють існування ризику в господарській діяльності. Це має здійснюватися шляхом упровадження на таких підприємствах систем ризик-менеджменту з обов'язковим виділенням окремого блоку щодо ризику окремих витрат, при цьому необхідно визначити функцію управління цим ризиком та механізм її реалізації.

Бібліографічні посилання і примітки

1. Економічна безпека підприємства в конкурентному середовищі: монографія / за наук. ред. проф. М. П. Войнаренка. – Хмельницький: ХНУ, 2008. – 382 с.
2. Козаченко Г. В. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення: монографія / Г. В. Козаченко, В. П. Пономарьов, О. М. Ляшенко. – К.: Лібра, 2003. – 280 с.
3. Тэпман Л. Н. Риск в экономике: учеб. пособ. для студ. вузов / Л. Н. Тэпман; под ред. В. А. Швандара. – М.: ЮНИТИ, 2002. – 379 с.
4. Вітлінський В. В. Економічні ризики: ігрові моделі: навч. посіб. / В. В. Вітлінський, П. І. Верченко, А. В. Сігал, Я. С. Наконечний. – К.: КНЕУ, 2002. – 446 с.
5. Станиславчик Е. Н. Риск-менеджмент на предприятии. Теория и практика / Е. Н. Станиславчик. – М.: Ось-89, 2002. – 80 с.
6. Устенко О. Л. Теория экономического риска: монография / О. Л. Устенко. – К.: Изд-во МАУП, 1997. – 164 с.
7. Старостіна А. О. Ризик-менеджмент теорія і практика: навч. посіб. / А. О. Старостіна, В. А. Кравченко. – К.: ІВЦ «Видавництво «Політехніка», 2009. – 200 с.
8. Уткин Э. А. Риск-менеджмент / Э. А. Уткин. – М.: ЭКМОС, 1998. – 288 с.
9. Лук'янова В. В. Економічний ризик: навч. посіб. / В. В. Лук'янова, Т. В. Головач. – К.: Академвидав, 2007. – 464 с.
10. Макаренко І. О. Особливості управління господарським ризиком в умовах ринкової економіки / О. І. Макаренко // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – № 6 (60). – С. 159–164.
11. Хохлов Н. В. Управление риском / Н. В. Хохлов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 239 с.
12. Белокуров В. В. Структура функциональных составляющих экономической безопасности предприятия [Электронный ресурс] / В. В. Белокуров. – Режим доступа: <http://www.safetyfactor.ru>

Надійшла до редакції 04.11.2011